

JUNONA SILVIJA ALMONAITIENĖ

Kauno technologijos universitetas

SOCIALINĖS PSICHOLOGIJOS PRADŽIA LIETUVOJE: MEČISLOVO REINIO „PROPAGANDOS PSICHOLOGIJA“

The Origins of Social Psychology in Lithuania:
Mečislovas Reiny's "Psychology of Propaganda"

SUMMARY

Many scientific articles have been published devoted to Mečislovas Reiny's (1884–1853) miscellaneous activities, including academic work. However, his contribution to Lithuanian psychology has not yet been fully assessed. The article analyzes M. Reiny's "Psychology of Propaganda" (1938) – its content, novelty and relevance in terms of development of Lithuanian psychology. The article concludes that "Psychology of Propaganda" is one of the first applied publications attributable to social psychology in Lithuania. Its attitudes and social influence reflect the most popular trends of social psychology in the 1930s. Reiny refers to the most recent and most influential scientific publications of social psychology; some of these publications did not lose their credibility until now.

SANTRAUKA

Mokslinių straipsnių, analizuojančių Mečislovo Reinio (1884–1853) įvairiašakę veiklą ir mokslinius darbus, publikuota nemažai. Tačiau jo indėlis į Lietuvos psichologiją iki šiol nėra visapusiškai įvertintas. Straipsnyje nagrinėjama 1938 m. pasirodžiusi M. Reinio publikacija „Propagandos psichologija“: jos turinys, naujumas ir aktualumas Lietuvos psichologijos raidos požiūriu. Turinys bei autoriaus naudota literatūra aptariami ir platesniame socialinės psichologijos raidos kontekste. Daroma išvada, kad tai yra viena pirmųjų Lietuvoje socialinės psichologijos publikacijų. Jos turinys – socialinės įtakos psichologinės prielaidos – atspindėjo populiariausią tuo metu šio mokslo problematiką. Autorius rėmėsi tuo metu naujausiais ir įtakingiausiais socialinės psichologijos moksliniais leidiniais, kai kurie iš jų nepraradę aktualumo iki šiol.

RAKTAŽODŽIAI: Mečislovas Reiny, socialinė psichologija, propagandos psichologija.

KEY WORDS: Mečislovas Reiny, social psychology, psychology of propaganda.

IVADAS

Mečislovas Reinys (1884–1953) – iškilusis įvairialypės veiklos XX a. pirmosios pusės Lietuvos asmenybė: arkivyskupas, visuomenės ir politikos veikėjas, teologas, filosofas, aktyvus žurnalo „Logos“ (1921–1938 m.) bendradarbis. Jis taip pat yra ir viena svarbiausių figūrų Lietuvos psichologijos istorijoje. Plačiau neapsisotijant ties gana išsamiai mokslinėje ir kitokioje spaudoje nušviesta M. Reinio biografija, šio straipsnio kontekste reikia paminėti, kad jis 1905 m. pradėjo studijas Sankt Peterburgo dvasinėje akademijoje, kur 1909 m. įgijo teologijos magistro laipsnį. 1907 m. išventintas kunigu. 1909–1912 m. studijavo filosofiją, teologiją, gamtos mokslus ir psichologiją Filozofijos institute prie Liuveno (Louvain) universiteto Belgijoje, įgijo filosofijos daktaro laipsnį (disertacijos tema – „V. Solovjovo dorovės pagrindai“)¹. 1913–1914 m. studijavo apologetiką Strasbūro universitete. 1914 m. grįžo į Lietuvą. 1922–1940 m. vadovavo Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos ir filosofijos fakulteto psichologijos katedrai² (patikslinant pastarąjį teiginį reikia pasakyti, kad katedra vadinosi Teorinė ir eksperimentinė psichologija)³. M. Reinys iš rusų kalbos „laisvai išvertė“ (darydamas neesminius pakeitimus, kartu sulie-tuvindamas daugelį sąvokų)⁴ G. Čelpa-novo psichologijos vadovėlį, išleista 1921 m. (2-as leid. 1923 m.) ir daugelio studijuotą keletą dešimtmečių⁵. 1947 m. M. Reinys suimtas, nes atsisakė bendradarbiauti su okupacine valdžia. Mirė Vladimiro kalėjime Rusijoje. 1990 m. pradėta jo beatifikacijos byla⁶.

Sovietmečiu politinė situacija Lietuvoje buvo nepalanki M. Reinio gyvenimo ir mokslinės veiklos tyrimams. Bet net ir tomis sąlygomis Lietuvoje buvo parengta monografija *Arkivyskupas Mečislovas Reinys*, 1977 m. išleista Čikagoje neskelbiant autoriaus pavardės⁷. Tuo laikotarpiu savo reikšmingą indėlį įnešė išeivijos mokslininkai, kurių darbai tebėra aktualūs išsamiau gilinantis į atskirus M. Reinio biografijos ir veiklos aspektus⁸.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, M. Reiniu imta vis plačiau domėtis. Jo biografiją ir veiklą pastaraisiais dešimtmečiais išsamiausiai yra tyrinėjusi istorikė Aldona Vasiliauskienė, paskelbusi dešimtis mokslinių straipsnių, daugiausia skirtų jo biografijai⁹, pedagoginei¹⁰, akademinėi¹¹ ir dvasinei¹² veiklai nušviesti. Pasak A. Vasiliauskienės, „plačiašakė arkivyskupo M. Reinio veikla aprašyta pusšimtyje mokslinių straipsnių, studijų“¹³. Jų autoriai yra įvairių sričių mokslininkai. M. Reinio, kaip Lietuvos užsienio reikalų ministro, veiklą tyrinėjo A. Veilentienė¹⁴, jo visuomeninę veiklą – A. Katilius¹⁵ ir kt. Verta paminėti, kad 1939 m. M. Reinio publikacija „Rasizmo problema“ įtraukta į 2012 m. išleista *Lietuvos politinės minties antologija*¹⁶. Įvairiomis progomis, dažniausiai inicijuojant Lietuvos edukologijos universitetui (čia veikia Arkivyskupo Mečislovo Reinio krikščioniškosios antropologijos tyrimų centras), surengta nemažai šiai asmenybei skirtų mokslinių konferencijų.

Trumpai nurodyti M. Reinio biografijos faktai ir nuopelnai Lietuvos psichologijai įpareigoja jį minėti tarp svarbiausių mūsų krašte šio mokslo pirmeivių¹⁷.

Vis dėlto M. Reinio, kaip psichologijos profesorius, mokslinė ir pedagoginė veikla, palikimas bei pažiūros ištyrinėti dar nepakankamai. S. Gudelis ir V. Karvelis yra pateikę M. Reinio psichologijos darbų apžvalgą¹⁸. Šie autoriai atkreipė dėmesį ir į tai, kad M. Reiny yra paskelbęs straipsnių socialinės psichologijos temomis. Be „Propagandos psichologijos“, S. Gudelis ir V. Karvelis dar mini jo straipsnius „Iš jaunimo vado psichologijos ir praktikos“ ir „Iš visuomenininko psichologijos“, kurį jie aptaria plačiau¹⁹. O. G. Butkienė yra išsamiai išanalizavusi M. Reinio indėlį į Lietuvos pedagogi-

nę psichologiją²⁰. Tačiau, be šitų, plačioje M. Reinio bibliografijoje, kurią sudarė Zarasų rajono savivaldybės viešoji biblioteka²¹, galima rasti tik keletą šiuolaikinių mokslinių publikacijų, skirtų M. Reinio veiklai psichologijos srityje aptarti.

Šiuo straipsniu siekiama plėsti žinias apie M. Reinio, kaip psichologo, palikimą. Jo tikslas – pristatyti iki šiol plačiau neanalizuotą M. Reinio publikaciją „Propagandos psichologija“ (1938 m.), aptarti jos turinį ir autoriaus naudotus šaltinius, pateikti publikacijos vertinimą Lietuvos ir platesniame psichologijos raidos kontekste.

„PROPAGANDOS PSICHOLOGIJA“: PAGRINDINIAI FAKTAI

„Propagandos psichologija“ pirmą kartą paskelbta žurnale „Logos“ 1938 m.²², paskutiniajame spėjusiam išėiti prieškariniame numeryje. Jos apimtis – 20 puslapių, pabaigoje pateiktas 8 pozicijų literatūros sąrašas ir santrauka prancūzų kalba. Kaip ir iki tol ne viena šiame žurnale paskelbta didesnė studija, netrukus ji buvo išleista atskiru leidiniu (atspaudu)²³. Publikacijos šiame leidinyje²⁴ ir „Logos“ žurnale yra identiškos, vis dėlto atspaudu publikavimas suteikia „Propagandos psichologijai“ aukštesnį, nei tiesiog straipsnio, statusą.

Savaip įdomus ir savarankiškas šio atspaudu, kaip bibliografinio objekto, „gyvenimas“. Leidinys yra gana retas, didžiausių Lietuvos bibliotekų elektroniniuose kataloguose galima aptikti vos keletą jo egzempliorių²⁵. Į minėtą Zarasų rajono savivaldybės viešosios bibliotekos sudarytą M. Reinio bibliografiją jis neį-

trauktas. Sovietmečiu jo tiražas veikiausiai buvo naikinamas, o gūdžiausius stalinizmo metus „išgyvenę“ egzemplioriai vėliau laikyti vadinamuosiuose spec. fonduose. Ant VU bibliotekoje išlikusio egzemplioriaus, patekusio ten iš VDU Teologijos-Filosofijos fakulteto bibliotekos (tai liudija antspaudas), pabraukti du žodžiai: autoriaus pavardė bei „Propagandos“. Tikėtina, kad tai sovietmečio cenzorių paliktos žymės, atskleidžiančios, į ką jie buvo atkreipę dėmesį²⁶.

„Propagandos psichologija“ (ir straipsnis žurnale, ir atspaudas) turi paantraštę skliausteliuose: „Santrauka“. Jei suprasi šį žodį taip, kaip jį įprasta vartoti šiandien (didesnės apimties darbo, pvz., disertacijos, santrauka), tuomet atsakymo į klausimą, kieno yra ši santrauka, M. Reinio mokslinę bei pedagoginę veiklą iki šiol tyrusių autorių darbuose bei bibliografiniuose aprašuose rasti nepa-

vyko. Tačiau atsižvelgiant į leidinio turinį galima daryti prielaidą, kad M. Reinys žodį „santrauka“ čia pavartojo kiek kitokia – kitų autorių darbų apibendrinimo ar kompiliacijos – prasme.

Dar galima pažymėti, kad leidinys skirtingų bibliotekų kataloguose aprašomas nevienodai, o čia remiamasi KTU bibliotekos specialistų pateiktu ir argumentuotu aprašu.

PUBLIKACIJOS TURINYS IR AUTORIAUS NAUDOTI ŠALTINIAI

Aptariamą straipsnį M. Reinys pradeda skaitytoją motyvuojančiu sakiniu, kuris visai tiktų ir šių dienų panašios tematikos tekstui: „Mūsų laikais, kai pasaulyje yra matoma didelė pažanga technikos srityje, kai žmonių bendravimas labai išplitęs [...], idėjų propaganda įgyja ypatingą reikšmę ir svarbą.“²⁷ Pastebėjęs, kad apskritai žodis *propaganda* reiškia „platinimą, plitimą“, jis išvardija septynis propagandos elementus: (1) atskiras asmuo („į kurį taiko propaganda“); (2) visuomenė ar jos dalis (asmenų grupė); (3) tam tikra idėja ar idėjos; (4) priemonės; (5) įtaka („vartojamųjų priemonių tikslingumo rodiklis“); (6) veikla; (7) tikslas. Tuomet pateikiamas *apibrėžimas*: „Visa draugėn suėmus, galima propagandą nusakyti kaip dvasinę veiklą tam tikrai idėjai išplisti ir jai šalininkų laimėti.“ Toliau kai kurie iš šių elementų aptariami plačiau ir išvardijamos propagandos sritys, kaip svarbiausios išskiriamos šios: „religijos bei doros, ūkio, kultūros, politikos“. Pristatomi metodai, tinkami propagandos poveikio dėsninėjimams atskleisti: įsijautimas, eksperimentavimas, „istorinė [...] faktų apžvalga“ ir jų „protinis išnagrinėjimas.“²⁸ Toliauose dviejuose puslapiuose išdėstomi šeši „propagandos psichologijos bendrieji dėsniai“: sugestijos, aplinkos įtakos, asmens interesų, pritaikymo,

nuosaikaus optimizmo ir ištvermės. Visą antrąją teksto dalį autorius skiria konkrečių propagandos priemonių naudojimui aptarti. Čia pateikiamos praktinės rekomendacijos, kaip sėkmingiau savo idėjų propagavimui naudoti periodinę spaudą, afišas, knygas, paskaitas, susirinkimus, analizuojamas teatro, kino, radijo laidų, galiausiai – fonografo įrašų ir dainų galimas poveikis²⁹.

Šiame straipsnyje plačiau nesigilinant į konkrečius M. Reinio pristatomus „Propagandos psichologijos“ teiginius, vis dėlto norisi pažymėti, kad autorius kelia sau uždavinį įvardyti sėkmingos propagandos veiksnius („Kas formuoja nuomonę, kokie veiksniai?“), mėgina aiškinti jos psichologinį mechanizmą („Supratimą seka idėjos gerbimas [...]“), pabrėžia emocijų vaidmenį („...viešosios nuomonės formavimas [...] gyvai paliečia ir pažadina sielas, kurias norima laimėti“). Be to, autorius trumpai aptaria abipusius ryšius tarp asmeninės ir viešosios nuomonės, pastarosios įtaką įvairioms gyvenimo sritims. Svarbiu laikytinas pats *propagandos psichologijos* apibūdinimas: tai yra propagandos veikimą lemiančių psichologinių dėsninių mokslinis nagrinėjimas³⁰.

Straipsnio pabaigoje autorius pateikia naudotos literatūros sąrašą. Jame – aštuoni 1922–1937 m. leidiniai, trys išleisti JAV, trys – Paryžiuje, vienas – Štutgarte³¹ ir

vienas lietuviškas (J. Keliuočio)³². Prie kai kurių iš jų vėliau apsistosime plačiau.

Nuorodų į naudojamus šaltinius M. Reinys nepateikia. Todėl, neatlikus detalios analizės, nėra galimybės pasakyti, kurie teiginiai yra originalūs, suformuluoti jo paties, o kurie – kitų autorių. Leidinyje pristatoma keletas kitų autorių atliktų empirinių tyrimų. Tuo pagrindu galima teigti, jog „Propagandos psichologija“ visų pirma laikytina mokslo taikomojo pobūdžio publikacija. Kai kuriuos teiginius M. Reinys iliustruoja anuomet aktualiais lietuviškais pavyzdžiais („Antai, Kaunas ir Vilnius miestai,

bet Vilnius kitaip veikia lietuvių sielą“)³³, tačiau jų nėra daug. Visa tai įvertinus, galima daryti jau minėtą prielaidą, kad studijos paantraštė – „Santrauka“ – gali reikšti kitų autorių darbų apibendrinimą ar kompiliaciją.

Be abejo, ir „santraukon“ patekusių teiginių, ir jų šaltinių pasirinkimas atspindi asmeninę autoriaus nuomonę. Jos išraiška galima laikyti tai, kad M. Reinys pabrėžia keliamus reikalavimus propaguojamų idėjų turinio kokybei, nemažai dėmesio skiria katalikiškų vertybių propagavimo aspektams, skatina šioje veikloje naudoti modernias priemones.

ŠIANDIENINĖ SOCIALINĖS PSICHOLOGIJOS PROBLEMATIKA

Apžvelgus „Propagandos psichologijos“ turinį, nekyla abejonų, kad jo tematika priskirtina socialinei psichologijai.

Viename populiariausių šiandien, pripažintų autorių parašytų socialinės psichologijos vadovėlių³⁴ skyrelis „Kas yra socialinė psichologija“ pradedamas sakiniu: „Socialinės psichologijos siela yra *socialinės įtakos* reiškinys...“³⁵ Toliau pateikiamas G. W. Allporto *socialinės psichologijos apibrėžimas*: tai „būdų, kuriais realus ar įsivaizduojamas kitų žmonių dalyvavimas (anglų k. – presence) daro poveikį asmens mintims, jausmams ir elgesiui, mokslinis tyrinėjimas.“³⁶ Pasak vadovėlio autorių, *socialinė įtaka* siauresne prasme apima vieno asmens tikslin-

gas pastangas pakeisti kito asmens elgesį. Platesne prasme tai – socialinio ir kultūrinio konteksto, visos socialinės aplinkos poveikis asmeniui.

Iš pateiktų apibrėžimų matyti, kad propagandos reiškinys taip pat patenka į socialinės psichologijos tyrimų lauką. *Propaganda* apibrėžiama kaip „sąmoningos, sistemingos pastangos formuoti suvokimą, manipuluoti žinojimu ir nukreipti veiklą propagandos skleidėjo norima linkme.“³⁷ Propaganda reiškiasi daugelyje visuomenės gyvenimo sričių, viena seniausių laikoma religinė propaganda, o labiausiai paplitusi dabar – politinė³⁸. Šiuo metu taip pat itin dažną komercinę propagandą įprasta vadinti reklama.

SOCIALINĖS PSICHOLOGIJOS RAIDOS APŽVALGA

Norint įvertinti čia nagrinėjamą publikaciją platesniame socialinės psichologijos kontekste, toliau tikslinga bendriau-

siais bruožais apžvelgti jos raidą iki Antrojo pasaulinio karo, nutraukusio M. Reinio akademinę veiklą. Čia apsisisto-

jama tik ties kai kuriais tiek socialinės psichologijos raidos, tiek M. Reinio studijos aspektais ir nepretenduojama į visapusišką analizę.

Socialinės psichologijos, kaip ir apskritai psichologijos, šaknys visų pirma įžvelgiamos filosofų darbuose. Klasikiniame socialinės psichologijos vadovo (*handbook*) skyriuje apie šiuolaikinės socialinės psichologijos pagrindus³⁹ G. Allportas jos pradininku įvardijo A. Comte'ą (1798–1857). Jis 1839 m., dėstydamas įžvalgas tolimai ateičiai, kaip atskirą discipliną įvardijo sociologiją, o paskutiniaisiais gyvenimo metais skelbė, kad po jos atsiras „galutinis teisingas mokslas“ *la morale positive* – iš esmės tai, kas dabar vadinama psichologija. Na, o šio mokslo ir sociologijos kombinacija turėtų būti socialinė psichologija. Žinoma, socialinės psichologijos užuomazgų galima būtų ieškoti ir kur kas anksčiau. G. R. Goethalsas nurodo, kad G. Allportas siejo jos šaknis ir su diskusijomis apie žmogiškosios prigimties racionalumą (iracionalumą): iracionalumo šalininkai, analizuodami žmogaus elgesį lemiančias jėgas, neretai sukdamo keliu, vedančiu socialinės psichologijos link. Iš jų visų pirma minėtini N. Machiavelli, T. Hobbesas, J. Locke'as, J.-J. Rousseau⁴⁰. R. Smithas pažymi, kad J. G. Herderis, J. W. Goethe's kolega Veimare, ieškodamas kelių žmogaus prigimčiai suprasti, perkėlė akcentą nuo atskiros asmenybės analizės į socialinių santykių ir kultūrinio gyvenimo analizę ir šitaip taip pat klojo pamatus socialinei psichologijai⁴¹.

Kaip nurodo R. Smithas⁴², R. M. Faras⁴³ ir kt., sparti socialinės psichologijos

plėtra JAV XX a. pirmoje pusėje ir ten įsivyravusios tendencijos lėmė, kad ši mokslo šaka imta tapatinti su eksperimentine socialine psichologija. „Eksperimentalistai“ socialinės psichologijos ištakas sieja su E. Machu (1838–1916) ir R. H. L. Avenarijumi (1843–1896)⁴⁴. Laidantis pastarojo požiūrio, moderniosios socialinės psichologijos pradžia iš esmės tapatinama⁴⁵ su 1895 m. G. Le Bono Paryžiuje atliktais minios elgesio stebėjimais ir N. Triplett Indianos universitete vykdytais eksperimentiniais dviratinių tyrimais, kurių išvadose suformuluoti teiginiai apie kitų žmonių poveikį individualaus asmens elgesiui.

1908 m. jau išleisti net du vadovėliai su sąvoka „socialinė psichologija“ pavadinimuose: E. A. Ross *Socialinė psichologija (Social Psychology)* ir W. McDoughall *Įvadas į socialinę psichologiją (Introduction to Social Psychology)*. Bet, pasak G. R. Goethalso, empiristinė socialinės psichologijos problematika, iš kurios ši mokslą atpažįstame šiandien, išryškėja tik F. Allporto vadovėlyje *Socialinė psichologija*, išleistame 1924 m., parašytame autorius, stipriai paveikto J. B. Watsono biheiviorizmo. F. Allportas aktualizavo minėtuosius G. Le Bono ir N. Triplett empirinius tyrimus bei papildė juos savaisiais, vykdomais nuo Pirmojo pasaulinio karo metų. Tokiu būdu socialinė psichologija kaip mokslas galutinai įsitvirtino JAV XX a. 4 dešimtmetyje.

1931 m. Gardneris ir Lois Murphy iš JAV Kolumbijos universiteto paskelbė 800 socialinių reiškinių tyrimų apžvelgiantį veikalą *Eksperimentinė socialinė psichologija (Experimental Social Psycholo-*

gy). Tai buvo lūžio taškas socialinės psichologijos raidoje. G. R. Goethalsas pabrėžia, kad G. Murphio studentai buvo tokie socialinės psichologijos korifėjai kaip S. Ashas ir T. Newcombas, kuris tapo atnaujinto enciklopedinio *Ekspirimentinės socialinės psichologijos* leidimo (1937 m.) bendraautoriumi. Tarp šimtų ten paskelbtų tyrimų vyravo skirtieji socialinei įtakai. Du dešimtmečius iki Antrojo pasaulinio karo ši problematika vyravo socialinėje psichologijoje. Bet,

kaip pažymi G. R. Goethalsas, XX a. 4 dešimtmečio pabaigoje domėjimasis socialine įtaka ėmė slūgti, augo susidomėjimas grupių procesais ir lyderyste⁴⁶.

M. Reinio „Propagandos psichologijos“ pasirodymo laikotarpiu, XX a. 4 dešimtmetyje, socialinė psichologija galutinai įsitvirtino kaip mokslinė disciplina. Jos avangardas telkėsi JAV, mokslininkai labiausiai pasikloviė empiriniais metodais, vyraujanti tyrimų problematika buvo socialinė įtaka.

„PROPAGANDOS PSICHOLOGIJOS“ ŠALTINIAI ŠIANDIENOS POŽIŪRIU

J. Girmius apibūdina M. Reinį kaip psichologą, kuris plačiai bendradarbiavo su spauda, universitete „dėstė populiariai, bet savo dalyko pažangą sekė“⁴⁷. „Jis sekė naujausią visų kryptčių psichologijos literatūrą ir glėbiais jos atnešdavo savo mokiniams“, – teigia buvęs jo studentas V. Bagdanavičius⁴⁸. O. G. Butkienė daro išvadą, kad „M. Reinys rėmėsi Vakarų šalių psichologų tyrimų duomenimis ir jų veikalais“, „nesilaikė tradicinių to meto vadovėlių, buvo gerai susipažinęs su visomis ankstesnėmis ir naujausiomis psichologijos ir filosofijos mokslų kryptimis.“⁴⁹ „Propagandos psichologijos“ turinys ir šaltiniai šiuos teiginius patvirtina. Leidinio šaltinių sąrašė randame vieną reikšmingiausių to laikotarpio socialinės psichologijos leidinių – minėtąją *Ekspirimentinę socialinę psichologiją* (aut. G. Murphy et al.)⁵⁰. Kitas autorius, kuriuo rėmėsi M. Reinys, yra L. W. Doobas (1909–2000), plačiai pripa-

žintas kognityvinės ir socialinės psichologijos, propagandos ir komunikacijos studijų specialistas, 1934–1999 m. – Jėlio universiteto profesorius. Kai kuriuose šiuolaikiniuose socialinės psichologijos vadovėliuose⁵¹ vis dar pateikiamas jo propagandos apibrėžimas, cituojamas iš tos pačios knygos, kuria rėmėsi M. Reinys⁵². Ši knyga ar jos ištraukos tebėra pakartotinai publikuojamos, komentatoriai pripažįsta ją esant vienu geriausių šios srities leidinių⁵³.

Jau vien šių dviejų pavyzdžių pakanka išvadai, kad M. Reinys, rengdamas savo studiją, rėmėsi ne atsitiktiniais, o reikšmingiausiais savo laikotarpio socialinės psichologijos mokslo darbais. Norisi pabrėžti, kad žinios apie juos bei jie patys tuometinėmis sąlygomis itin greitai iš JAV atkeliavo į Lietuvą, pasiekė Vytauto Didžiojo universitetą Kaune. Tęsiant tyrimus, tikslinga įvertinti ir kitus „Propagandos psichologijos“ šaltinius.

„PROPAGANDOS PSICHOLOGIJA“ LIETUVOS KONTEKSTE

Socialinės psichologijos pirmieji žingsniai Lietuvoje kol kas yra labai nedaug tyrinėta tema. Apskritai psichologijos istoriją Lietuvoje išsamiausiai iki šiol tyrinėjo A. Gučas. Leidinyje *Psichologijos raida Lietuvoje*⁵⁴ (1968 m.) jis paskelbė apibendrintą psichologinės minties raidos iki 1917 m. tyrimų medžiagą. Leidinyje pateikta daug esminės faktinės medžiagos bei svarbių autoriaus įžvalgų. Ši knyga vertintina ir kaip itin svarbi Lietuvos psichologijos mokslo tapatumui. Tačiau joje skelbiama medžiaga nėra visapusiška dėl įvairių priežasčių. Nors knyga išleista „atšilimo“ laikotarpiu, autorius privalėjo atsižvelgti į to meto politines realijas, tad gal dėl to nubrėžta būtent tokia chronologinė riba, kuri neapima psichologijos mokslo Lietuvos (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo) universitete Kaune. Kitose sovietmečiu skelbtose svarbesnėse Lietuvos psichologijos istorijai skirtose A. Gučo ir kitų autorių publikacijose, kuriose analizuota psichologijos situacija VDU, buvo nutylima Teologijos-filosofijos fakulteto psichologijos katedros veikla, o susitelkiama ties Humanitarinių mokslų psichologijos katedra, daugiausia – ties J. Vabalo-Gudaičio ir jo vadovaujamos laboratorijos eksperimentiniais tyrimais⁵⁵. Šie daugiausia siejosi su pedagogine psichologija. Posovietiniu laikotarpiu publikuota mažesnės apimties apibendrinančių straipsnių, konferencijų tezių, įvairiais aspektais nušviečiančių psichologijos raidą⁵⁶. Tačiau kiek ir kaip prieškariniame VDU buvo gilinamasi į socialinės psichologijos temas, tebelieka ateities tyrinėjimų problema. Iki šiol, atrodo, nėra paskelbta duo-

menų, kad prieškarinio Lietuvos psichologai būtų atlikę savarankiškus empirinius socialinės psichologijos tyrimus. Susidaro vaizdas, kad šia problematika apskritai tuomet nebuvo plačiau domimasi.

M. Reinio 1938 m. pasirodžiusi „Propagandos psichologija“ ir 1939 m. išėjusi „Rasizmo problema“ to meto Lietuvos psichologijos kontekste atrodo gana išskirtinai. Veikiausiai M. Reinys šias temas rinkosi sąmoningai, stengdamasis atsiliepti į tuo metu susidariusią politinę situaciją. Tam, be abejo, turėjo įtakos įvairių autorių pabrėžiamas M. Reinio visuomeninis aktyvumas, jo siekis psichologijos mokslą padaryti naudingą žmonėms⁵⁷. Tokiu būdu jis pasuko keliu, kuris vedė socialinės psichologijos praktinio taikymo linkme. Šiandien turimais duomenimis, jis yra vienas pirmųjų psichologų Lietuvoje, atkreipusių dėmesį į socialinės psichologijos problematiką.

Apibūdinamas psichologijos mokslo raidą Europoje XX a. pirmoje pusėje, R. Smithas teigia: „Jaunuoliai ir merginos iš tokių miestų kaip Helsinkis (tuomet Helsingforsas, Rusijos provincijos administracinis centras) arba Bukareštas, baigę studijas užsienyje, plėtojo [savo šalyse] tokius naujus dalykus kaip psichologija tiek, kiek leido vietinės sąlygos. Skaitydami eksperimentinės ar pedagoginės psichologijos paskaitas, jie stengėsi atverti kelius moderniam mąstymui.“⁵⁸ Kalbant apie psichologijos mokslą Lietuvoje, situacija iš esmės irgi buvo panaši. M. Reinio veikla psichologijos baruose – puikus pavyzdys, atitinkantis R. Smitho nuomonę. Tokios M. Reinio publikacijos kaip „Vaiko religijos tyri-

mai“ (1924 m.), „Iš nusikaltimo ir teismo psichologijos“ (1929 m.), „Moterų psichologija“ (1930 m.)⁵⁹ rodo, kad jis siekė supažindinti Lietuvos mokslo ir platesnę visuomenę su įvairiomis psichologijos šakomis. „Propagandos psichologijoje“

aiškindamas viešosios nuomonės formavimo dėsningumus, M. Reinys skatino moderniai, „per atstumą“ ir kritiškai žvelgti į dar vieną to meto aktualiją bei siekė suteikti „naujausių įrankių“ norintiems propaguoti savas idėjas.

APIE POLITINĖS PROPAGANDOS IR AKADEMINĖS PSICHOLOGIJOS SANTYKĮ

Sąvoka *propaganda*, kaip jau minėta, šiandien visuomenėje dažniausiai vartojama politinės propagandos prasme. Matyt, dažniausia asociacija, kurią dabar sukelia viename kontekste atsidūrusios sąvokos „propaganda“ ir „1938-ieji“ yra „fašizmas“ bei „stalinizmas“. Ne išimtis ir socialinės psichologijos teminis žemėlapis. Minėtame *Socialinės psichologijos vadovėlyje* propaganda taip pat visų pirma apibūdinama kaip „ypatingas socialinės įtakos pavyzdys, ypač išstobulintas nacių režimo“⁶⁰.

Tad žvelgiant iš šios dienos pozicijų, kyla klausimas, kodėl M. Reinys tiek mažai dėmesio skyrė politinei propagandai, turint omenyje leidinio pasirodymo metus ir jo taikomąjį pobūdį. Tik vienoje pastraipoje tiesiogiai kalbama apie politinę propagandą („Gerai žinomas dalykas, kokie pavojai eina iš SSSR radijo“)⁶¹.

Ieškant atsakymo, pirmiausia verta grįžti prie tuo metu vyravusios socialinės psichologijos problematikos. Kaip teigia G. R. Goethalsas, Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir JAV, kur telkėsi to laikotarpio socialinės psichologijos avangardas, nuostatų keitimas ir karinė bei politinė propaganda nebuvo šios mokslo šakos prioritetinga tema. Tik šiai šaliai įsitraukus į karą, jos socialinė psicholo-

gija grįžo prie jau pradėtos pamiršti nuostatų formavimo (K. Lewin) ir karinės propagandos (C. Hovland) temos. Pastarojo tyrimai, kartu su kolegomis atlikti Jeilio universitete karo metais, apibendrinti 1949 m. išleistoje knygoje *Masinės komunikacijos eksperimentai (Experiments on Mass Communication)*⁶². Tad M. Reinio „Propagandos psichologijos“ turinį reikia vertinti šiame kontekste.

Plačiau pažvelgus, ši situacija gali būti vertinama kaip daug bendresnė santykio tarp akademinės ir praktinės psichologijos problema. Kaip pažymi R. Smithas⁶³, „kai [...] psichologija [...] išsivystė kaip akademinė disciplina, rezultatas buvo įtampa tarp akademių ir visuomenės tikslų, kuri tebetvyro, akivaizdi visose srityse, bet ypač – psichologijos atveju.“

Įsigilinus matyti, kad propagandos, ypač karinės ar politinės, psichologijos problematiką, nepaisant jos praktinio aktualumo, ir pastaraisiais dešimtmečiais analizavo gana nedaugelis akademinės socialinės psichologijos atstovų. Iš jų pirmiausia minėtini A. Pratkanisas ir E. Aronsonas⁶⁴. Empirinių tyrimų, tiesiogiai skirtų propagandos problemoms aiškintis, socialinės psichologijos kontekste taip pat nėra daug. Vakarietiškos (tad ir dabartinės Lietuvos) moks-

linės psichologijos akiratin ją spraudžia tik pastarųjų metų politinės aktualijos.

Siauriau pažiūrėjus, būtų galima įvardyti dar bent dvi tokios situacijos priežastis. Viena, viešas ir detalus dėsningumą, kuriais remiasi propaganda, skelbimas, tikslų praktinių instrukcijų pateikimas prieštarautų pačiai propagandos prigimčiai. Jų galbūt greičiau galima rasti slaptųjų tarnybų instrukcijose nei socialinės psichologijos vadovėliuose. Tačiau praktiškai aktuali yra ir gebėjimo atsispirti propagandai problema. Kaip pažymi A. Delwiche'as⁶⁵, propagandos analizė, aiškinanti jos skleidėjų triukus, yra geras priešnuodis piktnaudžiavimui informacinio amžiaus teikiamomis galimybėmis. Ji ugdo gebėjimą mąstyti savarankiškai, sudaro prielaidas skirtingų požiūrių žmonių bendravimui, taigi kartu yra demokratijos kūrimo įrankis. Tad klausimas, kodėl šiai analizei mokslinė psichologija skiria palyginti nedaug dėmesio, yra pagrįstas ir aktualus.

Kita vertus, čia galima prisiminti ir psichologo R. J. Sternbergo *praktinio intelekto* bei *sveiko proto (tacit knowledge)* konstruktus. Praktinis intelektas – tas, kurio reikia sėkmingam praktinių gyvenimo problemų sprendimui, jis netapatus akademiniam intelektui, matuojamam tradiciniais intelekto testais. Sveikas protas – tai ne tiek žinios *apie kažką*, kiek žinios, *kaip kažką padaryti*. Šios žinios dažnai yra net neįsisąmonintos, jas sunku perduoti kitam žmogui⁶⁶. Pasak šio požiūrio, tai, kas akivaizdu ir suprantama praktikui, gali būti labai sudėtinga, gal net neįmanoma suformuluoti mokslo ar kitokių dėsnių kalba. Propagandos kūrimas bei skleidimas – taip pat visų pirma praktinės veiklos sritis, tad jos efektyviausiai mokomasi „gyvenimo universitetuose“, o ne auditorijose. Akademinei psichologija linkusi tyrinėti bendresnes socialinės įtakos temas, formuluoti abstraktesnius dėsnius. Galima teigti, kad tokios pozicijos laikėsi ir M. Reinys.

IŠVADOS

M. Reinio „Propagandos psichologija“ pirmą kartą publikuota žurnalo „Logos“ 1938 m. numeryje. Netrukus straipsnio atspaudas pasirodė atskiru leidiniu. Turinys leidžia jį priskirti socialinės psichologijos sričiai. Leidinio turinys – socialinės įtakos psichologinės prielaidos – atspindėjo populiariausią tuo laikotarpiu šio mokslo problematiką. Šiandien turimais duomenimis, tai viena iš pirmų akademinės socialinės psichologijos publikacijų Lietuvoje. M. Reinys joje originaliai perteikė kitų autorių suformuluotus propagandos psichologijos

teiginius, pristatė kai kuriuos tyrimus, pateikė Lietuvoje aktualių pavyzdžių. Jis vadovavosi to meto naujausiais ir įtakingiausiais socialinės psichologijos moksliniais leidiniais, kai kurie iš jų nepraradę aktualumo iki šiol. Turinio analizė leidžia teigti, kad publikacija iš esmės yra taikomojo pobūdžio. Ji supažindino Lietuvos auditoriją su to meto reikšmingomis socialinės psichologijos idėjomis, ugdė gebėjimą kritiškai vertinti viešosios nuomonės formavimo „įrankius“ ir skatino jais naudotis saviems pozityviems tikslams.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Regina Laukaitytė, Mečislovas Reiny, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje. Istorinė biogramų duomenų bazė*. LKMA projektas, < <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1869> > [2014 10 12].
- ² Reiny Mečislovas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XIX. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011, p. 693–694.
- ³ *Lietuvos Universiteto veikimo Apyskaita 1922-II-16–1924-VI-15*. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1925, p. 33. Cituojant pažodžiui, Teorijos ir eksperimentinės psichologijos katedra. Tikslintinai duomenimis, katedra buvo įvardijama ir kitaip, pavyzdžiui, Teoretinės ir eksperimentalinės psichologijos katedra.
- ⁴ Rita Katelytė, M. Reinio laisvai versto *Psichologijos vadovėlio* psichologijos terminų reikšmė ir kilmė. *Terminologija*, 16, 2009, p. 198–216.
- ⁵ *Psichologijos vadovėlis*. Iš G. Čelpanovo laisvai vertė M. Reiny. 1 leid. Vilnius: Švyturys, 1921, 2 leid. Vilnius-Kaunas: Švyturys, 1923.
- ⁶ Aldona Vasiliauskienė, Arkivyskupas Mečislovas Reiny – dvasinių vertybių puoselėtojas. *Dvasingumas žmogaus pasaulyje*. Jonas Kievišas ir Rimantė Kondratienė (sud.). Vilnius: VPU leidykla, 2009, p. 218–231.
- ⁷ *Arkivyskupas Mečislovas Reiny*. Chicago: Lietuvių krikščionių demokratų sąjunga, 1977. Šiuo metu viešai paskelbta, kad knygos autorius kunigas Juozas Šalčius rinkdamas medžiagą bendradarbiavo su Petru Baltuška. Plačiau žr.: Aldona Vasiliauskienė, *Monsinjoras Petras Baltuška*. Utena: Indra, 2011, p. 240–244.
- ⁸ Juozas Girmius, Reiny Mečislovas, *Lietuvių enciklopedija*, t. 25, Jonas Puzinas, Pranas Čepėnas (red.). Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961, p. 84–86.
- ⁹ Aldona Vasiliauskienė, Arkivyskupas Mečislovas Reiny: kalinio Mečislovo Reinio asmens byla Nr. 3145, *Genocidas ir rezistencija*, 1(29), 2011, p. 146–179.
- ¹⁰ Aldona Vasiliauskienė, Arkivyskupas Mečislovas Reiny: akademinė veikla (1922–1940), *Soter*, 39(67), 2011, p. 95–114.
- ¹¹ Aldona Vasiliauskienė, M. Reiny – krikščioniškosios pedagogikos universalumo puoselėtojas, *Soter*, 17 (45), 2006, p. 85–97.
- ¹² Aldona Vasiliauskienė, Vyskupo Mečislovo Reinio dvasingumo sklaida „Tiesos kelyje“, *Taiko-
mieji tyrimai studijose ir praktikoje, Applied research in studies and practice*, 3, 2010, p. 85–94.
- ¹³ Vasiliauskienė, Arkivyskupas Mečislovas Reiny: akademinė..., p. 95.
- ¹⁴ Audronė Veilientienė, Lietuvos geopolitinės orientacijos pakeitimas ir Vilniaus susigražinimo planas, *Istorija. Mokslo darbai*, 81(1), 2011, p. 3–11.
- ¹⁵ Algimantas Katilius, Lietuvių katalikų studentų draugijos Leveno universitete XX a. pradžioje, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 34, 2011, p. 141–167.
- ¹⁶ Mečislovas Reiny, Rasizmo problema [su priedu apie autorių]. *Lietuvos politinės minties antologija*, Justinas Dementavičius ir kt. (sud.). Vilnius: VU leidykla, 2012, t. 1, p. 446–466. Perspausdinta iš: Mečislovas Reiny, Rasizmo problema. Kaunas, 1939, p. 14–20, 38–41, 46–47, 66–97.
- ¹⁷ Albinas Bagdonas et al., The History of Lithuanian Psychology, *European Psychologist*, 13(3), 2008, p. 227–237.
- ¹⁸ Steponas Gudelis ir Vytautas Karvelis, Arkivyskupo prof. dr. Mečislovo Reinio darbai Lietuvos psichologijos baruose, *Logos*, 10, 1995/1996, p. 38–50.
- ¹⁹ Ten pat, p. 49
- ²⁰ Ona Giedrutė Butkienė, Mečislovo Reinio indėlis į Lietuvos pedagoginę psichologiją, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 24, 2004, p. 465–483.
- ²¹ Mečislovas Reiny (1884 02 05–1947 06 12). *Zarasų rajono savivaldybės viešosios bibliotekos krašto žinynas*, 2014. <http://www.krastotyra.zvb.lt/lt/virtualios_parodos_2014/mecislovui_reiniui_-_130/bibliografija.html> [2014 10 11].
- ²² Mečislovas Reiny, Propagandos psichologija (Santrauka), *Logos*, XVIII, 1938, p. 142–161.
- ²³ *Logos. Lietuvių enciklopedija*, t. 16. Juozas Girmius (red.). Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1958, p. 408–409.
- ²⁴ Mečislovas Reiny, *Propagandos psichologija (Santrauka)*. Vilkaviškis: [s.n.], [1938].
- ²⁵ Tikslintinai duomenimis, šio leidinio egzempliorius turi VU, KTU ir Martyno Mažvydo nacionalinė bibliotekos.
- ²⁶ „Vilniaus pedagoginiame institute, dabartinio universiteto [LEU, – J. A.] pirmtake, nukankintam Lietuvos dvasios ganytojui buvo klijuojama „gebelsinės propagandos“ atstovo klišė“. Cit.

- iš: Gediminas Zemlickas, Atidaryta Arkivyskupo Mečislovo Reinio auditorija, *Mokslo Lietuva*, 20 (398), 2008 < <http://moksloplius.lt/mokslo-lietuva/2006-2011/node/1403.html> > [2014 10 29].
- ²⁷ Reinys, *Propagandos psichologija*, p. 1.
- ²⁸ Ten pat, p. 1–5.
- ²⁹ Ten pat, p. 8–19.
- ³⁰ Ten pat, p. 2; pažodžiui: „Propagandos psichologija gi yra moksliskas nagrinėjimas psichologinių dėsnių, kuriais vyksta propaganda.“
- ³¹ Ten pat, p. 20.
- ³² Juozas Keliuotis, *Šių dienų spaudos problemos*. Kaunas: Naujoji Romuva, 1936.
- ³³ Reinys, *Propagandos psichologija*, p. 2.
- ³⁴ Elliot Aronson, Timothy D. Wilson ir Robin M. Akert, *Social Psychology*. 7 leid. Boston: Pearson, 2010.
- ³⁵ Ten pat, p. 35: “At the very heart of social psychology is the phenomenon of *social influence*...”
- ³⁶ Ten pat, p. 35, cit. iš Gordon W. Allport, The Historical Background of Social Psychology, *The Handbook of Social Psychology*, G. Lindzey ir E. Aronson (sud.), 3 leid., t. 1, New York: McGraw-Hill, 1954/1985, p. 1–46.
- ³⁷ Ten pat, p. 268, cit. iš Garth S. Jovett ir Victoria J. O’Donnel, *Propaganda and Persuasion*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- ³⁸ Propaganda. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XIX. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011, p. 158–159.
- ³⁹ Gordon W. Allport, The Historical Background of Modern Social Psychology, *The Handbook of Social Psychology*, t. 1, Gardner Lindzey (sud.). Cambridge, MA: Addison-Wesley, 1954, p. 3–56.
- ⁴⁰ George R. Goethals, A Century of Social Psychology: Individuals, Ideas, and Investigations. *The SAGE Handbook of Social Psychology*, Michael A. Hogg ir Joel Cooper (sud.). London: Sage, 2007, p. 4.
- ⁴¹ Roger Smith, *Between Mind and Nature: A History of Psychology*. London: Reaktion Books, 2013, p. 32–33, 206.
- ⁴² Ten pat.
- ⁴³ Robert M. Farr, The Long Past and the Short History of Social Psychology, *European Journal of Social Psychology*, 21, 1991, p. 371–380.
- ⁴⁴ Ten pat, p. 374.
- ⁴⁵ Goethals, p. 4–6.
- ⁴⁶ Ten pat, p. 6–8.
- ⁴⁷ Girmius, Reinys Mečislovas, p. 86.
- ⁴⁸ *Arkivyskupas Mečislovas Reinys*, p. 13.
- ⁴⁹ Butkienė, p. 483–484.
- ⁵⁰ Gardner Murphy, Lois Murphy ir Theodore M. Newcomb, *Experimental Social Psychology*. 2 patais. leid. New York: Harper, 1937. (Reikia pažymėti, kad leidinio autorystė M. Reinio nurodoma netiksliai – tik viena pavardė ir su ne ta vardo raide – „Murphy C.“, tačiau jo pavadinimas, leidimo metai ir vieta sutampa su čia pateiktu bibliografiniu aprašu).
- ⁵¹ Rajendra Kumar Sharma ir Rachana Sharma, *Social Psychology*. 1 leid. New Delhi: Atlantic Publishers & Distributors, 1997, p. 294.
- ⁵² Leonard Doob, *Propaganda: Its Psychology and Techniques*. New York: Henry Holt & Co, 1936.
- ⁵³ Žr., pvz., < <http://www.foreignaffairs.com/articles/92642/w-leonard-doob/propaganda-its-psychology-and-technique> > [2014 10 31].
- ⁵⁴ Alfonsas Gučas, *Psichologijos raida Lietuvoje. XIX a. pabaiga–XX a. pradžia*. Vilnius: Mintis, 1968.
- ⁵⁵ Jonas Vabalas-Gudaitis, *Psichologijos ir pedagogikos straipsniai*. Vilnius: Mokslas, 1983.
- ⁵⁶ Žr., pvz., Bagdonas et al.
- ⁵⁷ Žr., pvz., *Arkivyskupas Mečislovas Reinys*, p. 11.
- ⁵⁸ R. Smith, 75 p.
- ⁵⁹ Nurodoma pagal: S. Gudelis ir V. Karvelis, p. 50.
- ⁶⁰ Aronson, Wilson ir Akert, p. 268.
- ⁶¹ Reinys, p. 18.
- ⁶² Goethals, p. 8.
- ⁶³ Smith, p. 71.
- ⁶⁴ Anthony R. Pratkanis ir Elliot Aronson, *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*. New York: Henry Holt, 2001.
- ⁶⁵ Aaron Delwiche, *Why think about propaganda*. 2011. <http://www.propagandacritic.com/articles/intro.why.html> [2014-11-08].
- ⁶⁶ Richard K. Wagner, Robert J. Sternberg, Practical Intelligence in Real-world Pursuits: The Role of Tacit Knowledge. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(2) 1985, p. 436–458.